

پول مجازی و چالش‌های فقهی پیش‌رو

مقدمه

چندی پیش شوقی علام، مفتی مصر اعلام کرده است: «هرگونه معامله با پول مجازی نظیر بیت‌کوین، حرام است». همچنین از سوی برخی مراجع امامیه نیز فتاوایی مبنی بر حرمت معامله با پول‌های مجازی صادر شده است. هم‌زمان، کشور مالزی این نوع پول‌ها را با شرایط خاصی، قانونی شمرده است. موضوع پول مجازی از دو زاویه، قابل بررسی است.

نخست: از منظر مباحث فلسفه فقه. در این بُعد، بایسته است به دو پرسش پاسخ

داده شود:

(۱) چرایی اتخاذ مواضع سلبی فقیهان در مواجهه با موضوعات و پدیده‌های وارداتی از ممالک غیر مسلمان از دیدگاه جامعه‌شناسی و روان‌شناسی فقهی رخ‌دادهای نوپدید. تاریخ معاصر گواه است که فقیهان اسلامی در یکصد و پنجاه سال اخیر، غالباً در مواجهه با مصنوعات، اختراعات، الگوها، ساختارها و حتی نهادهای وارد شده از سرزمین‌های غیر مسلمان (عمدتاً غربی)، موقفی سلبی اتخاذ کرده‌اند، به طوری که گویا اصل اولی از منظر آن‌ها در برابر این گونه موضوعات، «منع و حَظَر» بوده است.

۲) عویصه تابع بودنِ فقه نسبت به پدیده‌های نوپدید که از سوی برخی روشنفکران دینی مطرح شده است. آیا این مسئله اساساً درست است که دانش فقه، یک دانش تابع، متأخر، متأثر و منفعل است؟ که نتیجه آن، ناتوانمندی فقه از ایجاد تحوّل، تمدن‌سازی و توسعه همه‌جانبه است؟ یا این پرسش، یک مغالطه است که بر نسیان اهداف و کارکردهای فقه مبتنی است؟

دوم: موضوع‌شناسی و واکاوی احکام و مبانی فقهی پول مجازی در دستگاه اجتهاد رایج.

پرداختن به مسئله نخست به جستار دیگری واگذار می‌شود، و اینک تنها مدخلی بر مسئله دوم تقدیم می‌گردد.

نگاهی به پول مجازی

پیدایش «پول»، در گرو احساس سه نیاز بود: نیاز به مبادله، نیاز به ارزش‌گذاری اشیا و نیاز به انباشت و ذخیره ارزش. به نظر می‌رسد دیرینه «پول»، با تشکیل جوامع نخستین، مقارن باشد. امروزه سه گونه پول به رسمیت شناخته شده است: پول سنتی، پول الکترونیک و پول مجازی. در سال‌های طولانی، پول سنتی برای رفع نیازهای بشر کارساز بود. در آغاز، به گونه تهاتر، سپس مسکوکات دارای ارزش ذاتی و امروزه پول‌های فیات (Fiat Money) اعم از مسکوک و کاغذی که دارای ارزش و اعتبار ذاتی نیستند و اعتبار خود را از دولت‌ها و نظام بانکی کشور می‌گیرند. این نوع پول باید بادوام، مقبول عرف، برخوردار از ارزش ثابت، تولید محدود و استفاده آسان باشد. هنوز هم این نوع پول جایگاه خود را در عرصه اقتصاد و مبادلات مالی حفظ کرده است. از اواسط قرن بیستم میلادی، پول الکترونیکی وارد چرخه اقتصاد و امور مالی شد و امروزه به‌ویژه در دادوستدهای کلان، از درجه اعتبار فزون‌تری برخوردار شده است. وجه مشترک پول سنتی (در شکل مسکوک یا کاغذی) با پول الکترونیکی، دخالت دولت در روند تکوین، ارزش‌گذاری و حمایت از آن است. در نظام‌های سیاسی معاصر، دولت به عنوان سیاست‌گذار پولی، نقش سترگی در ارتباط با کارکرد پول دارد، هر چند در چرایی، چگونگی و چیستی این دخالت، سخن بسیار است.

جستارهای
فقهی و اصولی

سال سوم، شماره پیاپی هفتم
تابستان ۱۳۹۶

۱۰

اما پول مجازی تنها یک دهه پیشینه دارد. نخستین گام در تولید پول مجازی به منظور ایجاد تسهیل در امور مالی و حذف واسطه‌ها (بانک‌ها)، توسط شخصی به نام «وی دای» مطرح شد، اما تا سال ۲۰۰۹ میلادی که پول بیت‌کوین به عنوان نمونه عملی آن عرضه شد، در حد یک نظریه باقی ماند. در سال ۲۰۰۸ مقاله‌ای از شخصی مجهول به نام «ساتوشی ناکاموتو» به عنوان خالق بیت‌کوین، منتشر شد و تا امروز کسی نمی‌داند ناکاموتوی حقیقی چه کسی است؟ بیت‌کوین خود به واحدهای کوچکتری به نام ساتوشی تقسیم می‌شود. یک بیت‌کوین، معادل صد میلیون ساتوشی است. افزون بر تحوّل صوری و فیزیکی این پول نسبت به پول‌های قبلی، مهم‌ترین مایزه آن، حذف دولت و سیستم بانکی و دیگر واسطه‌ها در فرآیند تولید و بهره‌برداری از این پول است.

بنا بر تعریف بانک مرکزی اروپا، پول مجازی نوعی از پول دیجیتال قانون‌گذاری نشده است که به طور معمول توسعه‌دهندگان آن کنترل می‌شود و توسط اعضای یک جامعه مجازی خاص پذیرفته شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد. پول مجازی هیچ سرویس دهنده مرکزی یا مؤسسه مالی برای کنترل نقل و انتقال ندارد و همه چیز بر ارتباطات نظیر به نظیر پایه‌گذاری شده است. پول مجازی دارای مزایایی است، از جمله: هزینه‌های پول‌های فعلی را ندارد، استفاده از آن با سهولت بیشتری همراه است، امکان نظارت بانک‌ها و افراد بر آن وجود ندارد. با این همه، این نوع پول معایبی نیز دارد: مشکلات امنیتی، خطر اُفت ارزش، تهدید اقتصاد ملی، پول‌شویی و فرار از مالیات، عدم شناسایی هویت، پیچیدگی‌های فنی و عدم اقبال عمومی و

پول‌های مجازی در حال گسترش است. لایت‌کوین، بایت‌بال، مونرو، بیت‌کوین، اتریم، ریپل، آیوتا، دَش و

هم‌اکنون ارزش مالی کل پول‌های مجازی، ۵۹۰ میلیارد دلار است که از این مجموع، ۳۲۵ میلیارد آن متعلق به بیت‌کوین است. بیت‌کوین (bitcoin) شبکه‌ای است که تحت کنترل هیچ‌کس قرار ندارد و کاملاً غیر متمرکز است. هر کسی روی شبکه، کنترل پول خود را بر عهده دارد و می‌تواند با دانلود نرم افزار رایگان بیت‌کوین و اجرای آن بر روی رایانه خود، نسبت به سیستم مالی بیت‌کوین، تأثیرگذار باشد.

بنابراین، بیت کوین یک ارز دیجیتال است که به صورت مجازی ساخته می‌شود و به وسیله نرم‌افزارهای رایانه‌ای که در سراسر جهان مشغول حل مسائل ریاضی هستند، تولید می‌شود. در این پول، چون هیچ سرویس دهنده مرکزی وجود ندارد و همه چیز بر ارتباطات نظیر به نظیر بنا شده است، امکان دخالت و نظارت دولت وجود ندارد و نرخ تعادلی آن نیز از طریق عرضه و تقاضای بازار تعیین می‌گردد. در عالم واقع چیزی به نام بیت کوین وجود ندارد و فقط حساب‌های مجازی، شامل رمزهای عمومی و خصوصی متشکل از رشته طولانی اعداد و حروف‌اند که از طریق یک الگوریتم کدگذاری شده ریاضی ایجاد شده‌اند.

پیش‌بینی آینده پول‌های مجازی دشوار است، اما در حال حاضر اقبال بالایی نسبت به این نوع پول‌ها وجود دارد و بعید نیست در آینده، بتواند جایگزین پول‌های سنتی شود. به نظر می‌رسد فقیهان ارجمند باید ضمن فهم دقیق و کامل چیستی این پول، با یک نگاه سیستمی و با نظر داشت جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آن، به استخراج احکام آن پردازند. پُر واضح است که در چارچوب اجتهاد فردی، مواجهه صحیح با این موضوع پیچیده و چندضلعی، ناممکن می‌نماید.

جستارهای
فقهی و اصولی

سال سوم، شماره پیاپی هفتم
تابستان ۱۳۹۶

۱۲

پرسش‌های فقهی پیش رو

در انجام این کوتاه‌سخن، برخی از پرسش‌های فقهی (از نظر موضوع‌شناسی یا حکم‌شناسی) در خصوص پول‌های مجازی، بدین صورت است:

۱. پول مجازی کالا است یا پول؟
۲. آیا از مالیت برخوردار است؟
۳. در صورت مالیت داشتن، چه نوع مالی است؟
۴. پول مجازی مثلی است یا قیمی؟
۵. آیا فعالیتی که موجب تولید و ارزش پول مجازی می‌شود، در حکم فقهی آن مؤثر است؟
۶. نقش منفعت محلله مقصوده در این میان چیست؟
۷. آیا خصوصی بودن پول مجازی و فقدان دخالت دولت در آن، سببی برای حرمت آن نیست؟

۸. آیا پول مجازی به لحاظ مقوّماتش با پول سنتی، متمایز است؟
۹. آیا قیاس پول الکترونیک و مجازی با درهم و دینار (پول‌های عصر تشریح) امکان‌پذیر است؟
۱۰. پول مجازی اعتبار و پشتوانه خود را از کجا می‌گیرد؟
۱۱. آیا رکن اصلی پول (به طور عموم)، قدرت خرید آن است یا ارزش اسمی آن و یا اساساً یک مال اعتباری است (نظریه‌های ماهیت پول)؟
۱۲. آیا اقسام پول‌های مجازی، به لحاظ چیستی متفاوت‌اند؟
۱۳. آیا ربای معاوضی و قرضی در پول مجازی نیز جریان دارد؟
۱۴. حکم خمس و زکات این پول‌ها چیست؟
۱۵. آیا پول مجازی مصداق غرر نیست؟
۱۶. حکم تکلیفی تولید، ذخیره، عرضه و هزینه پول مجازی چیست؟
۱۷. ادله جواز و مشروعیت پول‌های مجازی چیست؟
۱۸. ادله حرمت این پول‌ها کدام‌اند؟
۱۹. قواعد فقهی (تکلیفی و وضعی) حاکم بر این نوع پول چیست؟
۲۰. آیا ایجاد اختلال در نظام پولی کشور، می‌تواند دلیلی برای ممنوعیت این پول‌ها باشد؟
۲۱. آیا می‌توان به حلیت ابتدایی و حرمت ثانوی این پول‌ها قائل شد؟
۲۲. آیا حکم به تحریم این نوع پول از باب امکان ضربه زدن به نظام اقتصادی کشور، یک نوع عمل به سد ذرایع نیست؟
۲۳. آیا ورود و عدم ورود پول‌های مجازی به دنیای حقیقی، نقشی در حکم فقهی آن‌ها دارد؟
۲۴. حکم پول مجازی، بنا بر احکام حکومتی چیست؟
۲۵. آیا احکام پول مجازی در اقتصاد خرد و کلان متفاوت است؟
۲۶. احکام کیفی پول‌های مجازی بر چه مبنایی استوارند؟
۲۷. جرم‌انگاری احتمالی فعالیت در شبکه‌های پول مجازی، تحت چه عناوینی صورت می‌پذیرد؟

۲۸. آیا استخراج گران (ماینینگ‌ها)، عمل خود را اجاره می‌دهند یا می‌فروشند؟
۲۹. حکم هک کردن حساب افراد، مشمول چه عنوان مجرمانه‌ای قرار می‌گیرد؟
۳۰. آیا دولت می‌تواند با تقنین قوانینی، بر پول‌های مجازی، نظارت کند؟
۳۱. آیا مشارکت در شبکه تولید پول مجازی، با قاعده نفی سبیل، در تعارض نیست؟

منابع مورد استفاده:

۱. شبکه اجتهاد <https://ijtihadnet.ir>
۲. سلیمانی پور، محمد مهدی، سلطانی نژاد، حامد، پورمطهر، مهدی، «بررسی فقهی پول مجازی»، دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، سال ششم، شماره دوم (پیاپی ۱۲)، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صص ۱۶۷-۱۹۲.
۳. راهنمای بیت کوین به زبان ساده، www.arzplus.com
۴. میرخانی، رضا، «بیت کوین و ماهیت مالی فقهی پول مجازی»، سازمان بورس و اوراق بهادار، دی ۱۳۹۶.

جستارهای

فقهی و اصولی

سال سوم، شماره پیاپی هفتم
تابستان ۱۳۹۶

۱۴